

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมาของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดำเนินไปบนพื้นฐานของระบบทุนนิยม การพัฒนาคนมุ่งเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยถือว่าคนเป็นเพียงปัจจัยที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2539 : 1) ซึ่งส่งผลกระทบกระเทือนก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมขึ้นมาหลาย เช่น ปัญหาแรงงานเด็ก ปัญหาโสเภณี ฯลฯ ทางคณะกรรมการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ตระหนักถึงแนวทางพัฒนาที่จะลดปัญหาต่าง ๆ ด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable development) โดยเฉพาะในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) มุ่งเน้นการพัฒนาคน ถือว่าคนเป็นทรัพยากรมนุษย์ เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาประเทศ ซึ่งกลไกในการพัฒนาคนที่มีประสิทธิภาพที่สุดคือการศึกษา ที่มีได้จำกัดรูปแบบอยู่แต่เพียงการศึกษาในระบบ แต่หมายรวมถึงการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยที่มนุษย์จะพึงใฝ่หาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ได้ทุกเวลาทุกโอกาสตลอดชีวิต (กระทรวงศึกษาธิการ, 2539 : 2) ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นกิจกรรมและกระบวนการพัฒนาบุคคลที่เป็นทั้งเครื่องมือและจุดมุ่งหมายของการพัฒนาสังคมโดยตรง

เมื่อนิยามหนึ่งของการศึกษา คือ กระบวนการถ่ายทอดและสร้างสรวงศ์วัฒนธรรม (วีระ บำรุงรักษา, 2525 : 40) วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งบ่งบอกความเป็นมนุษย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (2517) ได้ทรงมีกระแสพระราชดำริแสดงความสำคัญต่อเรื่องดังกล่าวว่า

... งานด้านการศึกษา ศิลปะและวัฒนธรรมนั้น คืองานสร้างสรวงศ์ความเจริญทางปัญญา และจิตใจซึ่งเป็นต้นเหตุของค่านิยมที่ชาติไม่ไต่ของความสำเร็จด้านอื่น ๆ ทั้งหมด และเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษาและดำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป ... ควรจะดำเนินควบคู่กันไปกับการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ ...

นอกจากนี้การศึกษายังหมายถึงกระบวนการสังคมประภิด (Socialization) คือ การศึกษาทุกรูปแบบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ที่มนุษย์อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดความรู้และวิถีทางในการดำรงชีวิตในสังคมให้แก่ผู้เยาว์ (รัตนา ตุงคสวัสดิ์, 2528 : 33) โดยสองกระบวนการนี้เกิดขึ้นทั้งในสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สื่อมวลชน ทำหน้าที่ปลูกฝังถ่ายทอดค่านิยมแบบแผนความประพฤติที่ดีงามให้กับสมาชิกในสังคม ถือได้ว่าเป็นผู้ขัดเกลาทางสังคม (พจนีย์ ทวีพิสัยมาน, 2529 : 4) มีบทบาทต่อการพัฒนาคน ซึ่งในโครงการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2539 : 44) ระบุนโยบายให้ "ระดมสรรพกำลังในการดำเนินงานวัฒนธรรม โดยเปิดโอกาสให้ประชาชน สถาบันสังคม หน่วยงานภาครัฐ ธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนทุกแห่งเข้ามามีส่วนร่วมตามความสามารถ ความถนัดและความสนใจด้วยการยอมรับนับถือซึ่งกันและกัน เผยแพร่ข่าวสารข้อมูลสู่ประชาชนอย่างทั่วถึง"

หน่วยงานหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการให้การศึกษาคือ องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization-NGO) ซึ่งเกิดจากกลุ่มปัญญาชนหรือนักพัฒนาชุมชน ที่ดำเนินงานพัฒนาและส่งเสริมการศึกษาหลายรูปแบบ เช่น สิทธิมนุษยชน การศึกษานอกระบบ วัฒนธรรม ฯลฯ (จอห์น อี.ภาควงศ์, 2529 : 17-18) เป็นหน่วยงานอิสระที่ไม่ขึ้นตรงต่อรัฐ มีการทำงานเน้นกระบวนการเครือข่ายที่สัมพันธ์กับชาวบ้าน ประสานงานระหว่างองค์กร ชุมชนต่างๆ มีทั้งที่เป็นมูลนิธิ โครงการ กลุ่ม คณะกรรมการ ชมรม สโมสร ฯลฯ ซึ่งภูมิธรรม เวชยชัย (2529 : 27) กล่าวถึงบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ชัดเจน 3 ประการ คือ

1. ทำหน้าที่ในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าและปูพื้นฐานในการแก้ไขปัญหาในระยะยาว
2. ทำหน้าที่ในการศึกษารวบรวมปัญหาต่างๆ ในสังคมและดำเนินการรณรงค์เผยแพร่
3. เสริมสร้างประสบการณ์และผลิตบุคลากรที่ศึกษามุ่งให้แก่วัยรุ่น แสดงบทบาทเป็น "โรงเรียนชีวิต"

โดยองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการเข้าใจปัญหาของคนเพื่อให้บุคคลได้มีโอกาสกำหนดชะตาชีวิตของตัวเอง สามารถแสดงบทบาทของตนในกระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในสังคม ตามภาวะและโอกาสของแต่ละบุคคล (ภูมิธรรม เวชยชัย, 2529 : 21) ตัวอย่างหนึ่งขององค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ "โครงการสื่อชาวบ้าน (Grassroots micro media project)" เกิดขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ.2523 จากกลุ่มคน 6-7 คน ดำเนินงานโดยใช้สื่อเพื่อการพัฒนาในหลายรูปแบบ แบ่งตามฝ่ายงาน เช่น

ฝ่ายศิลปการแสดงละคร จัดการในนามของคณะละครระฆังป้อมซึ่งมีบทบาทในการใช้กระบวนการละครเพื่อการศึกษา (Theatre in Education) เพื่อการเผยแพร่ความรู้ และรณรงค์ต่างๆ

ฝ่ายอบรม จัดให้มีการประชุมเชิงปฏิบัติการละครเพื่อการพัฒนา (Theatre for development workshop) หรือการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาให้แก่ครู นักวิชาการ ผู้นำชาวบ้าน และเยาวชน

ฝ่ายข้อมูลและเผยแพร่ เช่น ผลิตสไลด์ วีดิทัศน์ (VDO) จุลสาร สิ่งพิมพ์เพื่อการพัฒนาในหัวข้อต่างๆ ที่เป็นความรู้อันเป็นประโยชน์ต่อสังคม และเป็นข้อมูลแก่นักการศึกษา นักพัฒนาและบุคคลที่สนใจ

คณะละครระฆังป้อมของโครงการสื่อชาวบ้านเป็นฝ่ายงานหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคน โดยใช้ละครเป็นสื่อเพื่อการพัฒนา ซึ่งยังมีกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานในลักษณะคล้ายคลึงนี้อีก 3 กลุ่มได้แก่ คณะละครมาฆา เน้นการใช้สื่อให้เด็กได้เรียนรู้ คณะละครกระจุกเขา เน้นกลุ่มเป้าหมายวัยรุ่นเป็นส่วนใหญ่ คณะละครเส้นสีชา เน้นให้ความรู้แก่ผู้รักวามแพศ และผู้ป่วยโรคเอดส์ (อานันท์ นาคคง, สัมภาษณ์ 10 มิถุนายน 2539) โดยคณะละครเหล่านี้มีหลักและวิธีการภายใต้จุดยืนของตนเอง มีรูปแบบในลักษณะของละครสมัยใหม่ (Modern Drama) แบบตะวันตกในประเภทของละครเพื่อสังคม (Theatre for Social Action) เป็นละครที่มีแนวโน้มในทางกระตุ้นความสำนึกให้คนดูมองเห็นปัญหาในสังคมและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้สังคมดีขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531 : 37) ซึ่งคณะละครระฆังป้อมมีลักษณะเด่นที่แตกต่างจากคณะละครอื่น คือการผสมผสานระหว่างละครเพื่อสังคมตะวันตกกับศิลปะตะวันออกโดยใช้สื่อพื้นบ้านไทย อาทิ วรรณคดี ดนตรีไทย นาฏศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน ภายใต้แนวคิดของละครเพื่อพัฒนานำเสนอในลักษณะของละครการศึกษา (Education Theatre) ในรูปแบบละครประชาชน (People Theatre) หรือละครเวทีระฆังแสดงในท้องถิ่นภูมิภาคต่างๆ เพื่อกระจายข่าวสารในระดับรากหญ้า (Grassroot) และแลกเปลี่ยนข้อมูลด้านวัฒนธรรมความคิดระหว่างชุมชนเมืองกับชนบท เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล (ภัทราพร อภิชาติ, 2539 : 1)

คณะละครมะขามป้อมมีหลักในการดำเนินงานโดยใช้ศิลปการแสดงพัฒนาเยาวชนทั้งผู้และผู้เล่น ด้วยความเชื่อว่าวัฒนธรรมมีบทบาทในการกลมเกลียวและพัฒนาจิตใจคน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นนักประพันธ์องค์แรกในประเทศไทย ที่ใช้ละครเป็นเครื่องมืออบรมจิตใจของพลเมือง (ทิพย์สุนทร นาคชน อ้างถึงใน ประมวลวาทน์ บูรณมาตร, 2528 : 148) และสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้ใช้ละครเป็นเครื่องมือสร้างชาติและสื่อค่านิยมทางการเมือง โดยหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้จัดการละคร และท่านได้อธิบายถึงคุณค่าของศิลปะการละครไว้เมื่อคราวเปิดโรงเรียนศิลปากร ปีพ.ศ.2481 ว่า "ในนานาประเทศเขาถือว่า การดนตรีและการละครเป็นเครื่องมือสำคัญอันหนึ่งสำหรับการให้การอบรมศึกษาแก่พลเมือง" นับได้ว่าหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปีพ.ศ.2475 เป็นต้นมา มีการสร้างสื่อละครเพื่อประชาชนขึ้นหลายรูปแบบทั้งฝ่ายอนุรักษ์และพัฒนา โดยเฉพาะยุคการเคลื่อนไหวทางการเมืองหลังเดือนตุลาคม พ.ศ.2516-2519 มีบทละคร คณะละครที่เสนอปัญหาสู่ชุมชนหลายกลุ่ม เช่น "พระจันทร์เสี้ยว" ละครตามมหาวิทยาลัยและนอกสถาบันการศึกษา คณะละครมะขามป้อมเองก็เกิดขึ้นจากปรากฏการณ์นี้เช่นกัน และได้ดำเนินงานละครเพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่องไม่ต่ำกว่า 17 ปี โดยประสานงานระหว่างองค์กรทั้งในภาครัฐ เอกชน และระหว่างประเทศ เช่น สำนักนายกรัฐมนตรี องค์กรช่วยเหลือเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) ฯลฯ เคยเป็นสมาชิกในกลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม ปัจจุบันเป็นสมาชิกของกองโรคเอดส์ กรมควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข และสภาองค์กรเด็กและเยาวชน (สอศย.)

ด้านการผลิตและนำเสนอสื่อเพื่อการพัฒนาที่ผ่านมาของคณะมะขามป้อม มีผลงานละครเป็นจำนวนมากที่ส่งผลต่อการพัฒนาและสร้างความเข้าใจในสภาพปัญหาปัจจุบันของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทั้งลักษณะของละครประจำปีซึ่งเป็นโครงการหลัก โดยจะตระเวนแสดงไปในภูมิภาคต่างๆ ในประเทศไทย ร่วมกับการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ และกิจกรรมอภิปรายหลังการแสดง จบการทำงานแต่ละครั้งมีการสรุปผลและจัดทำรายงานประจำปีของโครงการหลักไว้ มีการจัดแสดงไม่ต่ำกว่า 60 แห่ง 60 รอบ ผู้ชมมากกว่า 30,000 คน ดำเนินการในระยะเวลายาวและต่อเนื่องภายในหนึ่งปี เช่น ละครเรื่อง "พิษฐานเฮย" ในปีพ.ศ. 2536 ประเด็นปัญหาโสเภณีเด็กและปัญหาชาวนา เรื่อง "เจ้าลมหล่อล่า" ปีพ.ศ.2537 ในประเด็นปัญหา ยาเสพติด หรือโครงการรณรงค์ AIDS กับจริยธรรมทางเพศในสถานศึกษา "เรื่องจันทโครพ" ปีพ.ศ.2538 ซึ่งในเรื่องนี้แสดงถึง 94 รอบ จาก 17 จังหวัด ผู้ชมกว่า 45,000 คน นับว่าเป็นการทำลายสถิติการแสดงละครเรื่องซึ่งมีจำนวนรอบและคนดูมากที่สุดที่ผ่านมาตลอดระยะเวลา 16 ปี (สื่อชาวบ้าน, 2539 : คำนำ) ส่วนโครงการประจำปีพ.ศ.2539 ในปัจจุบันได้ตระเวนแสดงเรื่องพระมาลัย ในประเด็นปัญหาสถานการณ์เยาวชน จริยธรรมทางเพศ และเอดส์ ส่วนละครโครงการย่อย ซึ่งผลิตอย่างสม่ำเสมอ เพื่อรองรับงานในช่วงเฉพาะกาลวาระต่างๆ เช่น การละเล่นเพลงพื้นบ้านในงานประชุม "ASEM" ของผู้นำองค์กรพัฒนาเอกชนนานาชาติเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2539 ณ โรงแรมเอเชีย ประเทศไทย หรือการแสดงหนังใหญ่ร่วมสมัยในงาน "สัมมนาทางเลือกเพื่อความมั่นคงในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก" เมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ.2540

ด้านกระบวนการสร้างสรรค์งานของโครงการสื่อชาวบ้าน ได้นำเสนอเรื่องราวทางวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างชัดเจนทั้งรูปแบบและการแสดง เช่น ลีลาท่าคว่ำ ถ้อยคำ ดนตรี เครื่องประกอบ เครื่องแต่งกาย จาก เป็นต้น โดยประมวลเป็นละครเพื่อการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม มีจุดประสงค์เพื่อฟื้นฟูหรือใช้บทเรียนหน้าของสื่อพื้นบ้านมาให้ความรู้ อันเป็นวิถีทางสืบทอด ถ่ายทอดวัฒนธรรมกลับไปสู่ชุมชน และกระจายสู่ท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งแต่เดิมสื่อพื้นบ้าน เช่น รวงเงิง ลำตัด ฯลฯ ถูกจำกัดด้านการสร้างสรรค์และใช้ในถิ่นฐานเฉพาะ ผลการใช้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมเช่นกัน ต่อมาสมัยจอมพลป.พิบูลสงครามได้ใช้

วัฒนธรรมเป็นสื่อในการสร้างค่านิยมทางการเมือง โดยแพร่กระจายข่าวสารไปทั่วประเทศ ผู้ชมละครแม้จะอยู่ในสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่สามารถรับรู้และเข้าใจจุดมุ่งหมายและสาระสำคัญได้ ส่งผลให้รัฐบาลในสมัยต่อมาหลังพ.ศ.2484 เลือกลงเอาวัฒนธรรมพื้นบ้านหลายชนิดมาปรับใช้เพื่อหวังผลทางการเมืองและให้ความรู้ คาดว่ากระบวนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านในลักษณะวงกว้างนี้อาจจะปรับเปลี่ยนเพื่อความเหมาะสมกับท้องถิ่น และให้ได้ผลสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของผู้จัด

ตัวอย่างงานวิจัยในปีพ.ศ.2523 โดย จุไร ริงสิกรวพุม และคณะร่วมกันวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นแก่เยาวชน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เชียงใหม่ ราชบุรี นครปฐม นครราชสีมา และในปีพ.ศ.2525 อ่ำไพ มหาสิทธิ์ตระกูล ได้ศึกษาลักษณะเดียวกันที่จังหวัดจันทบุรี ซึ่งผลการวิจัยเหล่านี้มีความสอดคล้องที่ว่า กลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดด้วยวิธีอยู่ค่ายพักแรมมีความรู้ ความเข้าใจและทัศนคติต่อมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นสูงกว่ากลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดด้วยวิธีสอนในห้องเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.1 ส่วนงานวิจัยของ วัลภา กาแก้วและคณะในปีพ.ศ.2537 ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการใช้สื่อการเรียนการสอนพื้นบ้านของครูโรงเรียนประถมศึกษาในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนบนและตอนล่าง ภาคใต้ ผู้วิจัยแต่ละคนได้พบสภาพและปัญหาการใช้สื่อในลักษณะแตกต่างกันไป จึงเสนอให้ใช้สื่อที่เหมาะสมกับท้องถิ่นเฉพาะ ซึ่งผลการวิจัยเหล่านี้มิได้ถูกนำมาศึกษาเปรียบเทียบวิธีการและผลการใช้ทุกภูมิภาค ทำให้มีข้อจำกัดไม่สามารถกระจายสู่ประชาชนในท้องถิ่นอื่นได้โดยตรง

ขณะที่ในแต่ละปีคณะละครมะขามป้อมมีโครงการละครหลัก คือ ละครที่สอดแทรกวัฒนธรรมพื้นบ้านหลายรูปแบบภายในหนึ่งเรื่อง ละครวนแสดงไปตามภูมิภาคต่างๆ ไม่ต่ำกว่า 80 รอบ โดยแต่ละภาคมีความแตกต่างกันทั้งสภาพภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งกระบวนการและผลการศึกษาสร้างสรรคงานอาจต้องปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของภูมิภาคนั้นๆ เพื่อให้เข้าถึงประชาชนกลุ่มเป้าหมายมากที่สุด โดยประดิษฐ์ ประสาททอง (สัมภาษณ์, 13 กรกฎาคม 2539) กล่าวว่า “ไม่ว่าจะเป็นเพลงพื้นบ้านหรือไทยเดิม การละเล่นไทย ถือว่าเป็นการทดลองนำเสนอที่ให้เยาวชนได้มีทางเลือกทางวัฒนธรรม คือเป็นทางหนึ่งที่ได้รับรู้และเข้าใจวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษสั่งสม ถ่ายทอดสืบต่อกัน อย่างพื้นฐานเอ่ยหรือเจ้าล่อ feed back ที่ได้ชื่นชมเห็นคุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างมาก”

จะเห็นว่ากระบวนการสร้างสรรค์งานของคณะมะขามป้อมเพื่อการพัฒนา มิได้จำกัดอยู่เฉพาะถิ่น แต่กระจายหรือขยายให้การศึกษาสู่สังคมในวงกว้าง ซึ่งโครงการหลักของปีพ.ศ.2539-2540 ได้แก่ ละครเรื่องมาลัย มงคล ภายใต้ “โครงการสื่อรณรงค์ AIDS และจริยธรรมทางเพศในสถานศึกษา ปี 2539” ของกองงานคณะกรรมการประชาสัมพันธ์แห่งชาติ กรมประชาสัมพันธ์ โดยนำวรรณคดีพื้นบ้าน คือเรื่องพระมาลัย ที่กล่าวถึงการเดินทางของพระอรหันต์ที่ชื่อว่า “พระมาลัย” ที่ได้พบกับผู้ทนทุกข์ในนรกภูมิและผู้ที่ได้รับอานิสงส์แห่งความดีในสวรรค์ รวมทั้งได้พบพระศรีอารยพว้อมนำเรื่องที่พบเห็นมาถ่ายทอดแก่มนุษย์ เพื่อให้เกรงกลัวต่อบาปและเร่งกระทำความดี (อานันท์ นาคคง, 2539 : 87) มาเป็นแกนนำสำหรับทำละครและใช้ประเพณีการ “สวดมาลัย” ที่นิยมสวดในงานศพของชาวบ้านตามท้องถิ่นต่างๆ ด้วยทำนองหลากหลายมาปรับประยุกต์ให้นำเสนอเพื่อสะท้อนปัญหาสถานการณ์ จริยธรรมทางเพศของเยาวชน ให้การอบรมบุคคลที่ประมาทและขาดสติในการยับยั้งพฤติกรรมจนตกอยู่ในภาวะเสี่ยงหรือประสบปัญหาเอดส์ ได้พบแนวทางแก้ปัญหาและหลุดพ้นซึ่งความทุกข์ โดยใช้พุทธปรัชญาเป็นแนวคิดให้การศึกษาและพัฒนาคน เพื่อเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในจริยธรรมทางเพศที่เหมาะสม ให้มนุษย์ดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างสันติสุข

โดยละครการศึกษา (Education Theatre) เรื่องมาลัย มงคล ได้ตระเวนแสดงในลักษณะของละครเวทีตามโรงเรียนในจังหวัดต่างๆ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ.2539 ทั้งหมด 6 จังหวัด 20 รอบ รวมทั้งสิ้น 20 สถานศึกษา ผู้ชมทั้งสิ้น 9,500 คน (สื่อชาวบ้าน, 2539) ซึ่งกระบวนการและผลการสร้างสรรค์งานของคณะละครมาลัยที่ผ่านมามีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาการนำเสนอให้ชัดเจนส่งผลเป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ชมและตรงตามวัตถุประสงค์ที่คณะละครมาลัยได้ตั้งไว้เป็นส่วนใหญ่ ดังที่ ประดิษฐ ประสาททอง (สัมภาษณ์ 23 กรกฎาคม 2539) กล่าวว่า "จำเป็นจะต้องมีการปรับปรุงเพื่อสร้างความชัดเจนแก่คนดูให้มากขึ้นทั้งดนตรี เพลงและการแสดง ทั้งยังเป็นการพัฒนาผู้แสดงเองอีกด้วย" เพื่อให้สื่อเข้าถึงประชาชนได้ง่าย ซึ่งละครเรื่องนี้ยังได้รับทุนจากสถานทูตออสเตรเลียให้ดำเนินการใน "โครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเยาวชน AUSTRALIA-THAI" ไปแสดง ณ ประเทศออสเตรเลีย ตลอดเดือนตุลาคม ปีพ.ศ.2539 และได้รับการสนับสนุนต่อเนื่องสำหรับตระเวนแสดงละครในท้องถิ่นภูมิภาคต่างๆ ทั้งในสถานศึกษาและสังคมโดยรอบ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2539-มกราคม พ.ศ.2540 จำนวน 40 รอบ ใน 4 ภาคของประเทศไทย

ลักษณะการดำเนินงานในโครงการละครประจำปีเรื่องดังกล่าวที่ไปแสดงตามภูมิภาคต่างๆ นั้น เป็นเหตุให้ผู้วิจัยสนใจว่า หากนำเอาวัฒนธรรมพื้นบ้านในรูปแบบเดียวกัน นำเสนอสู่ประชาชนในภูมิภาคที่แตกต่างกัน จะส่งผลต่อกระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมไทยให้เป็นไปอย่างไร แตกต่างกันมากน้อยเพียงใด เนื่องด้วยกระบวนการเรียนการสอนหรือการใช้วัฒนธรรมเพื่อให้ความศึกษานั้นมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือ ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อะไรหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่พึงปรารถนาตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ผู้สอนจะรู้ว่าผู้เรียนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปอย่างไรต้องอาศัยการประเมิน (สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, อ้างถึงใน ประสิทธิ์ สวัสดิ์ประเสริฐ, 2529 : 1) นอกจากนี้การเปรียบเทียบก็เป็นส่วนช่วยสนับสนุนแนวคิดในผลการใช้ที่เกิดจากกระบวนการดังกล่าวว่าเป็นไปในทางที่สอดคล้องกันหรือไม่ ส่งผลต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ในการใช้เพียงใด มีผลแค่ไหนในระดับจุลภาคและมหภาค ซึ่งผู้วิจัยสนใจเปรียบเทียบกระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม โดยศึกษาเฉพาะกรณีของคณะละครมาลัยมาจากโครงการละครประจำปีพ.ศ.2539 ภายใต้ชื่ออย่างเป็นทางการว่า "โครงการรณรงค์จริยธรรมทางเพศและเอดส์ในสถานศึกษา 2539" (มาลา มาลี กะหลางพิมาลัย) และ "โครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเยาวชน AUSTRALIA-THAI ปี 2539" (มาลัย มงคล) ด้วยความสำคัญและการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องมากกว่า 16 ปี ดังจะเห็นได้จากปริมาณงานที่อ้างไว้ นับว่าเป็นการให้การศึกษาลดชีวิต แต่กลับไม่ได้มีการศึกษาหรือวิจัยอย่างจริงจังจากนักการศึกษา นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าวิธีการดำเนินงานทางวัฒนธรรมของคณะละครมาลัยที่ผ่านมานี้สอดคล้องกับนโยบายในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2539 : 42) ในเรื่องการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยและวัฒนธรรมพื้นบ้านโดยมีเป้าหมายที่ว่า

... การดำเนินงานเสริมสร้างจิตสำนึกทางวัฒนธรรมอันดีงามของไทยและของท้องถิ่น ให้ประชาชน เขารวมมีความรู้และเข้าใจในวิถีการดำเนินชีวิตแบบไทย เกิดการเรียนรู้ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของวิถีชีวิต ภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น และผู้อื่น รวมทั้งดูแลปกป้องรักษาไว้ให้มั่นคง ยั่งยืนสืบทอดไปยังอนุชนรุ่นหลัง ...

จะเห็นได้ว่าทั้งลักษณะ วิธีการดำเนินงานและผลงานของคณะละครมาลัยสมควรได้รับการศึกษาและวิจัยในทางวิชาการเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานด้านการศึกษาและพัฒนา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม โดยผ่านการแสดงของคณะละครหม่อมในภูมิภาคต่างกัน
2. เพื่อเปรียบเทียบผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม โดยผ่านการแสดงของคณะละครหม่อมในภูมิภาคต่างกัน

แนวคิดในการวิจัย

เมื่อการศึกษาเป็นทั้งเครื่องมือและจุดมุ่งหมายในการพัฒนามนุษย์ การพิจารณากระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้าน เพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมโดยการดำเนินงานละครของคณะละครหม่อมนั้น แนวทางของหลักพื้นฐานการศึกษาด้านต่างๆ มีความสำคัญอย่างยิ่งในการนำมาใช้วิเคราะห์และตีความปรากฏการณ์ดังกล่าว เช่นที่ รัตนา ตุงคสวัสดิ์ (2528 : 15-16) กล่าวว่า

... หลักพื้นฐานการศึกษาด้านต่างๆ มีอิทธิพลต่อการศึกษาไม่ในแง่ใดก็แง่หนึ่ง ดังนั้นนักการศึกษาและครูจำเป็นที่จะต้องมีความรู้และความเข้าใจในเรื่องพื้นฐานการศึกษาเพื่อที่จะสามารถปฏิบัติงานทางการศึกษาทั้งในแง่การวางแผน การดำเนินงาน และการแก้ปัญหา การศึกษาได้อย่างมีคุณค่า และมีประสิทธิภาพ เพราะสามารถเข้าใจสาเหตุที่อยู่เบื้องหลัง การศึกษา และจัดการศึกษาได้สอดคล้องกับสภาพ ลักษณะ และปัญหาในสังคม ...

จะเห็นได้ว่าหลักพื้นฐานการศึกษาด้านต่างๆ มีอิทธิพลต่อแนวทางการจัดและให้การศึกษแก่บุคคลทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่นเดียวกับแนวคิดพัฒนาศึกษา (Development Education) อันหมายถึง ศาสตร์ที่มุ่งสร้างความรู้ในเรื่องการพัฒนา โดยมีเป้าหมายเพื่อการถ่ายทอดกระบวนการพัฒนา ผลที่ตามมาของการพัฒนาให้ทุกคนที่อยู่ในสังคมได้เข้าใจ รู้เท่าทันและตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ และร่วมมือกันปรับทิศทางให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชนและสังคม (นภาพรณัฏ หะวานนท์, 2539 อ้างถึงใน วิวัฒน์ แพร่สิริ และคณะ, 2540 : 32) ซึ่งมีบทบาทในการพิจารณาโครงการละครมาลัย มงคลของคณะละครหม่อม ฉะนั้นแนวคิดการศึกษาเพื่อการพัฒนา คือ ทำให้การศึกษาก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศในแนวทางที่พึงประสงค์และสอดคล้องกันยิ่งขึ้น (พฤทธิ ศิริบรรณพิทักษ์, 2528 อ้างถึงใน วิวัฒน์ แพร่สิริ และคณะ, 2540 : 32) ซึ่งเป็นแนวทางเดียวกับที่คณะใช้เป็นเครื่องมือและ เป้าหมายของการพัฒนาคน ดังนั้นการอธิบายปรากฏการณ์กระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมโดยการดำเนินงานของคณะละครหม่อม ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดของหลักพื้นฐานการศึกษาด้านต่างๆ และพัฒนาศึกษาในแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary)

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

โครงการสื่อชาวบ้าน หมายถึง กลุ่มบุคคลที่ดำเนินงานเผยแพร่ข่าวสาร ผลิตสื่อประเภทต่างๆ เพื่อการพัฒนา และใช้ละครเป็นสื่อให้การศึกษาและพัฒนาชุมชนในนามคณะละครมะขามป้อม

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิต ศิลปะ ดนตรี ภาษา พฤติกรรม ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งปรากฏรวมในโครงการละครเรื่องมาลัย มงคลของคณะละครมะขามป้อม

กระบวนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม หมายถึง กระบวนการละครในโครงการละครเรื่องมาลัย มงคลของคณะละครมะขามป้อม ซึ่งประกอบไปด้วย กระบวนการผลิตละคร กระบวนการแสดงละคร และกระบวนการประเมินผล

กระบวนการผลิตละคร หมายถึง

1. การวางแผนโครงการ เพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมในภูมิภาคที่ต่างกัน
2. การค้นคว้าศึกษาข้อมูล (research) ที่เกี่ยวข้องกับละคร
3. การสร้างบทละคร ด้วยวิธีทางกระบวนการละคร
4. การฝึกความพร้อม ออกแบบเวทีอุปกรณ์ บรรจุวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซ้อมและปรับแต่ง

กระบวนการแสดงละคร หมายถึง กระบวนการใช้สื่อบุคคลเพื่อให้การศึกษาและพัฒนาชุมชนในภูมิภาคที่ต่างกัน โดยมีขั้นตอนในการนำเสนอต่อผู้ชม ดังนี้

1. การเตรียมการแสดง คือการเตรียมฝ่ายงานต่างๆ รวมทั้งสื่อก่อนการใช้
2. กิจกรรมก่อนการแสดง หรือการจัดกิจกรรมเพื่อเตรียมความพร้อมผู้เรียน
3. การแสดง หรือการใช้สื่อบุคคลหรือละครเพื่อให้การศึกษา
4. กิจกรรมหลังการแสดง หรือการอภิปรายร่วมกันระหว่างผู้แสดงและผู้ชมหลังการแสดง

กระบวนการประเมินผล หมายถึง ขั้นตอนและกิจกรรมในการติดตามประเมินและสรุปผลของกระบวนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านในการพัฒนามนุษย์และสังคม ได้แก่

1. กิจกรรมประเมินผลการใช้กระบวนการแสดงหรือกระบวนการใช้สื่อบุคคลเพื่อการเรียนรู้ ด้วยวิธีการพูดคุยกลุ่มย่อย การพูดคุยกับครู อาจารย์ เจ้าหน้าที่ ผู้นำชุมชนหรือสมมติลงนามและความคิดเห็นแบบสอบถาม และสรุปงาน

2. ประเมินสรุปกระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม

ผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม หมายถึง ผลการปฏิบัติงานของคณะละครมะขามป้อมจากกระบวนการใช้โครงการละครเรื่องมาลัย มงคล ซึ่งศึกษาใน 2 ลักษณะ คือ

1. ปฏิภาณ ความสนใจ การมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมาย หรือผู้ชมที่มีต่อกระบวนการแสดงและกระบวนการประเมิน

2. การรับรู้ เข้าใจ หรือเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ ทักษะของผู้ชมและผู้แสดงตามวัตถุประสงค์ของกระบวนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านในการพัฒนามนุษย์และสังคม

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษากระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้าน เพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม ของคณะกรรมการชามป้อมในละครเรื่องมาลัย มงคล ตลอดกระบวนการใช้ โดยเน้นเจาะลึก (Indepth) ใน “โครงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเขารชน AUSTRALIA-THAI (ต่อเนื่อง) ปี2539” เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2539-เดือนมกราคม พ.ศ.2540

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กรณีศึกษา (Case Study) คณะกรรมการชามป้อม ด้วยวิธีการลงภาคสนาม (Field Technique) เป็นเวลา 9 เดือน โดยการสังเกตตามกรอบแนวคิดของลอฟแลนด์ (Lofland, อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2539) สัมภาษณ์ และการศึกษาเอกสาร ร่วมกับเทคนิคการอื่น แบ่งการศึกษาเป็นช่วงระยะเวลาดังนี้

ช่วง 6 เดือนแรก เก็บข้อมูลด้านกระบวนการผลิตละคร เดือนพฤษภาคม-มิถุนายน พ.ศ.2539 หลังเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ.2539 เน้นข้อมูลด้านกระบวนการปรับแต่งและกระบวนการแสดงละคร เป็นหลัก ควบคู่ไปกับผลการใช้เพื่อให้ได้ข้อมูลในภาพรวมและขั้นตอนวิธีการ ส่วนเดือนกันยายน-ตุลาคม พ.ศ.2539 เป็นด้านกระบวนการประเมินและการฝึกซ้อมปรับแต่ง ด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) รวมทั้ง การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ช่วงตลอดระยะเวลา 3 เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2539-เดือนมกราคม พ.ศ.2540 คณะกรรมการชามป้อมตระเวนแสดงในประเทศไทยตั้งแต่ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ทั้งสิ้น 40 รอบ เก็บข้อมูลภาคสนาม (Field work) โดยเลือกกลุ่มเป้าหมายผู้ชมตามเกณฑ์ (Criterion) ของคณะกรรมการชามป้อมจากจังหวัดที่มีจำนวนผู้ที่ติดเชื้อ HIV. ในอัตราที่สูงในแต่ละภาค (สื่อชาวบ้าน, 2539) ซึ่งส่วนมากเป็นจังหวัดใหญ่ๆ และเป็นศูนย์กลางของภาค หรือมีเศรษฐกิจดี เช่น จังหวัดที่ส่งเสริม การเสริมการท่องเที่ยว สำหรับเป็นกรณีศึกษา 16 แห่งเพื่อนำมาอ้างอิง ลงสนามเจาะลึก (Indepth) แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Formal Interview)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย จากเอกสารร่วมกับข้อมูลที่ได้จากการเก็บ ข้อมูลภาคสนาม ตลอดระยะเวลา 6 เดือน รวมทั้งข้อมูลภาคสนามที่เจาะลึกตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2539-มกราคม พ.ศ.2540 เป็นเวลา 3 เดือน ในพื้นที่เป้าหมาย ได้แก่ ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ โดยเก็บข้อมูลภาคละ 4 แห่ง จากพื้นที่เป้าหมายทั้งหมด 16 แห่ง 16 รอบ และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากการลงพื้นที่ในภาคต่างๆ เพื่อรวบรวมข้อมูลให้ได้ภาพรวม ทั้งหมด (Holistic) จากทัศนระของคนใน (Emic) สำหรับอธิบายปรากฏการณ์กระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้าน

การตรวจสอบข้อมูล

ในการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มา ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) นี้ โดยเน้นวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) และวิธีการรวบรวมข้อมูล ใช้ควบคู่ไปกับการเทคนิควิธีการเก็บข้อมูลต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความเที่ยงตรงและเป็นจริงมากที่สุด

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากเก็บข้อมูลและทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าแล้ว จึงวิเคราะห์ข้อมูลด้วยกรจำแนกเปรียบเทียบ สร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Analytic induction) โดยทุกขั้นตอนมีการตั้งสมมุติฐานชั่วคราว (Working Hypothesis) และหาข้อสรุปชั่วคราว (Memo) ควบคู่กันไป จนได้ข้อสรุปเชิงนามธรรม เพื่ออธิบายถึงกระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมของกลุ่มละครชุมชนป้อมในภูมิภาคต่างกัน วิเคราะห์ตามทัศนะคนใน เพื่อให้เข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่ภายในกลุ่มคณะ และใช้ทัศนะคนนอก (Etic) เพื่อพิจารณาปรากฏการณ์ดังกล่าวที่ส่งผลกระทบต่อกลุ่มในระดับสังคม ภายใต้หลักพื้นฐานการศึกษาในต้นตอต่างๆ และแนวคิดพัฒนศึกษา นำเสนอในเชิงบรรยายและตาราง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการวิจัยนี้ จะเป็นตัวอย่างหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานทางวัฒนธรรมขององค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่ง ที่มีกระบวนการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านเพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม อันเป็นประโยชน์ต่อแนวทางในการพัฒนาประเทศ
2. ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และการตระหนักถึงปัญหาสังคม ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่กระทบต่อการพัฒนาประเทศ และเพื่อเป็นประเด็นในการอภิปรายต่อไป
3. ผลการวิจัยจะช่วยให้เกิดความซาบซึ้งและเห็นคุณค่าของการให้การศึกษาตามวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ ส่งเสริม สืบทอด และสร้างสรรค์วัฒนธรรมพื้นบ้านให้ดำเนินสืบเนื่องต่อไป
4. ผลการวิจัยจะสามารถใช้เป็นแนวทางเลือกในการจัดกระบวนการเรียนรู้ หรือกิจกรรมทางการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคล เพื่อส่งเสริมกระบวนการศึกษาดลอดชีวิตได้
5. เป็นประโยชน์ต่อบุคคลหรือหน่วยงาน ที่มีส่วนรับผิดชอบและเกี่ยวข้องกับงานด้านวัฒนธรรม การศึกษา และการพัฒนา ในการนำข้อค้นพบนี้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานให้สอดคล้องกับสาขาที่บุคคลหรือหน่วยงานนั้นสังกัดอยู่
6. ผลการวิจัยนี้ ใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาค้นคว้าและการวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อไป